

TÜRK TARİHİNİN KIRILMA NOKTASI: ZENTA FACİASI

*Selim Hilmi ÖZKAN**

ÖZET

Zenta savaşı II. Mustafa'nın çıkmış olduğu üç Macaristan seferinin sonuncusunu oluşturur. Fakat bu savaşta uygulanan yanlış harp stratejisi ve devlet erkânı arasındaki fikir ayrılığı Zenta felaketini beraberinde getirmiştir. Osmanlı ordusu daha savaşa bile başlamadan büyük bir facia ile karşı karşıya kalmıştır. Burada tarih bir defa tekerrür ederek 33 yıl önce Saint Gotthard'da yapılan hatanın bir benzeri hatta aynısı tekrarlanmış ve Türk tarihinin yeni bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Çünkü Zenta muharebesi sonuçları bakımından II. Viyana kuşatması kadar önemlidir. Bu savaş ile yeniden ihtişamlı günlere dönmeyi hedefleyen Osmanlı Devleti, savaşın kaybedilmesi üzerine Karlofça antlaşmasını imzalayarak savunmaya çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avusturya, Osmanlı Devlet, Zenta, karlofça, Saint –Gotthard.

BREAKING POINT OF TURKISH HISTORY: ZENTA CLAMITY

ABSTRACT

Zenta War has formed latter of the third Hungary expedition that the Second Murat have campaigned. But wrong battle strategy and difference of opinion between ministers and top officials in this war have brought along Zenta disaster. Ottoman army have been confronted a big clamity even not starting the war. Here history occurred again and similar mistake, even the same of it, made in Saint Gotthard thirty- three years ago has been recurred and it has generated new turning point of Turkish history. Because battle of

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Bilim Dalı, selimhilmi@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Zenta has been important in respect to its results until the Second Viena Siege. Ottoman state aimed at returning magnificent days again has stayed in defense by concluding treaty of Karlofça because of losing war.

Key Words: Austria, Ottoman State, Zenta, Karlowitz, Saint- Gotthard.

GİRİŞ

Osmanlı tarihinin seyrini değiştiren II. Viyana kuşatması sonrası meydana gelen savaşlar zincirinin son halkasını teşkil eden Zenta Savaşı, sonuçları bakımından gerçekten incelemeye değer bir savaş niteliğindedir. Çünkü bu savaşın olduğu yıl dönemin tarihçiler tarafından “Zenta Yılı” olarak anılmıştır. Bundan dolayı bu savaşın tarihi sonuçları üzerinde durmak istiyoruz. Ayrıca bu savaş ve savaşta uygulanan savaş stratejisi, savaş öncesi toplanan mecliste yapılan görüşmeler savaşın sonuçları ile birlikte değerlendirildiği zaman ayrı bir önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından itibaren savaşlarda kendine has başarılı bir stratejik planlama, hazırlık ve hareket sistemi geliştirmiştir. Yapılacak savaşlar kış aylarında planlanır ve sefer öncesi ayrıntılı planlamalar yapılırdı. Savaşın önemine göre daha önce yapılan savaşlardaki planlamalardan yararlanma yoluna gidilir ve muhakkak savaş meclisinde savaşını nasıl yapılacağı konusunda çok ciddi istişareler yapılırdı. Ordu savaş bölgesine intikal etmeden önce ordunun geçeceği yerlere yüklü miktarda erzak ve mühimmat takviyesi yapılır ve ordunun geçeceği köprü ve yolların bakımı muhakkak gözden geçirilirdi.

Zenta savaşı öncesi de savaş öncesi hazırlıkların tam anlamı ile yerine getirildiğini dönemin kaynaklarını incelediğimiz zaman anlamaktayız. Fakat burada yapılan ufak bir stratejik hata ordunun büyük bir felaket ile karşılaşmasına neden olduğu gibi sadrazamın mührünün de savaş meydanında kalmasına neden olmuştur. Zenta faciası dönemin vakanüvisleri tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Fakat Başbakanlık Osmanlı Arşivi A.VKN. 1700¹ numarada kayıtlı vakayiname parçası Zenta faciası hakkında ayrıntılı bilgi vermesi ayrı bir önem arz etmektedir.

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. {VKN.d, 2/1700.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

1. II. Viyana Kuşatmasından Zenta Bozgununa Kadar Savaş Dönemi

Osmanlı Devleti'nin Viyana önlerinde almış olduğu yenilgi Avrupa'da büyük bir sevinç ve ümit dalgası meydana getirdi. Bu ümidin bir sonucu olarak Papalığın girişimi ile Osmanlı'ya karşı Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venedik'in katılımı ile 1684 yılında "Kutsal İttifak" oluşturulur². Osmanlı Devleti uzun yıllar Kutsal İttifak güçleri ile savaşmak zorunda kalır. Ahmet Refik tarafından "Felaket Seneleri" olarak nitelendirilen bu dönemde Osmanlı Devleti Avrupa müttefik kuvvetleri karşısında çok ciddi bir başarı elde edemez. Savaş devam ederken 1688 yılı sonlarına doğru Belgrad Avusturyalıların eline geçer. Eğriboz Adası ise Venedikliler tarafından muhasara edilir³. Devlet bu yenilgilere bir son vermek amacı ile bir takım tedbirler alır. Bu tedbirlerden birisi çeşitli sancaklardan asker toplanmasıdır. Örneğin 1689 başlarında Gaziantep sancağındaki mahallelerden her üç haneden bir olmak üzere asker toplanmıştır⁴. Bu arada iş başına gelen Fazıl Mustafa Paşa Belgrad, Niş ve Budin'i geri alır. Fakat bu başarılar nispi olmaktan öte gidemez. Bu arada Fazıl Mustafa Paşa'nın Salankemen Meydan muharebesinde şehit olması üzerine başarıların devamı gelmez. 1695 yılı içerisinde Osmanlı sınırlarına çok yakın olan Sakız Adası da Venedikliler tarafından işgal edilir⁵.

Bu olumsuz olaylar yaşanır iken II. Mustafa tahta oturdu. II. Mustafa'nın tahta oturması üzerine devlet erkânı arasında 1683 II. Viyana kuşatmasından bu yana yıllardır süregelen savaşları ve yenilgileri sonuçlandırma arzusu kuvvetlendi⁶. Hatta İngiltere elçisinin Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki savaşa son vermek için arabuluculuk teşebbüsü devlet adamları arasında memnuniyetle

² Ahmet Refik, **Felaket Seneleri**, İstanbul, 1332, s. 11; Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, **Silahdar Tarihi**, C. II, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928, s. 1; Rifa'at Ali Abou- El-Haj, **The Reisülküttâb And Ottoman Diplomacy At Karlowitz**, İstanbul 1963, s. VI.

³ Raşid Mehmed Efendi, **Tarihi Râşid**, C. II, İstanbul, 1280, s. 50; **Silahdar Tarihi**, s. 317

⁴ Gaziantep Şer'iyeye Sicili, 37-80, 87 (20 Şubat 1689); İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat: XVII. Yüzyılda Gaziantep Örneği", **Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VIII, S. 1, Gaziantep, 2009, s. 5.

⁵ BOA, A. {DVN. DVE. d, 28/3, s. 154; BOA, A. {DVNS.MHM.d -111, s. 590; **Râşid**, C. II, s. 270-275; Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, **Nusretname**, C-I, (Sad., İ. Parmaksızoğlu), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1962, s. 3. Süleyman Nutki, **Osmanlı Deniz Savaşları (Muharebât-ı Bahriye-i Osmâniye)**, (Sad. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı), Deniz K. Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 1993, s. 101.

⁶ İbrahim Sırrı Efendi, **Târih-i Sultan Mustafa-i Sâni**, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Ef., Ks., nr., 992/II, vr., 298b.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

karşılandı. Fakat II. Mustafa, devlet adamları gibi düşünmüyordu. Yeni padişah, niyetinin Kanuni Sultan Süleyman gibi bizzat sefere çıkmak olduğunu bildirdi. Çünkü ona göre başarısızlıkların sebebi, seleflerinin seferlerden uzak kalışı idi. O, bu nedenle tahta çıkışının üçüncü gününde bir hatt-ı hümayûn yayınlayarak kendinden önceki padişahların devlet işleri ile uğraşmamaları sebebiyle düşmanların dört yandan ülkeyi sardığını belirterek bizzat savaşa katılmak istediğini bildirdi. Devletin ileri gelenleri buna karşı çıksa da padişahı bu isteğinden vazgeçiremediler⁷. Padişahın bu kararlı tutumu üzerine yeni asker toplanması ve acil olarak orduya katılımının sağlanması için eyaletlere fermanlar gönderilir⁸.

Bu gelişmelerin ardından Avusturya ile mücadele yeniden başlar. II. Mustafa devrinin ilk zaferi Venedik işgalinde olan Sakız adasının kurtarılmasıdır⁹. Bundan sonra padişah düşüncelerini gerçekleştirmek amacıyla 30 Haziran 1695’de I. Macaristan seferine çıkar. 29 Ağustos 1695 Lippa (Lipva), Lugas, Şebeş Kalesinin düşmesiyle Osmanlı ordusu sayısız ganimetin yanında önemli savaş malzemeleri ele geçirir. II. Mustafa’nın bizzat askerlerin önünde Avusturyalılara hücum yapması sonucunda Avusturya ağır bir yenilgi alır. Padişahın İstanbul’a dönüşünde halk padişahı büyük bir sevinçle karşılar¹⁰.

II. Mustafa, I. Macaristan seferinden başarı elde etmesi üzerine ikinci bir sefer yapmaya karar verir¹¹. 1696 senesi içerisinde düzenlenen bu seferde Osmanlı ordusu Olash (Olasch) mevkiinde Avusturyalıları büyük bir bozguna uğratar. Lugaş (Lugas) ve Cebes Kaleleri alınır. Bu iki seferin başarı ile sonuçlanması Osmanlı devletindeki ümitleri iyice artırmıştır¹².

⁷ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi, C. II, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1994, s. 280.*

⁸ Râşid, C. II, s. 298 vd; Nusretnâme, C. I, s. 6.

⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1950, s. 478.*

¹⁰ Anonim, *Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), TTKY, Ankara, 2000, s. 115; Rami Mehmed Paşa, *Vekâyi-i Musâleha*, Millet Kütüphânesi, Reşid Efendi Ks. Nr. 685 (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kısmı 1311’de kayıtlı “*Tarihi Sulhnâmei Amucazâde Hüseyin Paşa*” ismi ile ikinci nüshası vardır.) s. 5a, 5b; Mücteba İlgürel, “II. Mustafa”, *DGBİT, C. XI, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, s. 99*; Cengiz Orhonlu, “II. Mustafa”, *İ.A., C. VIII, MEBY, İstanbul, 1993, s. 696.*

¹¹ BOA, AE, *Mustafa-II*, 7/605; BOA, C. ML, 14092

¹² Hasan Ağa-zâde Hacı Abdullah, *Vecihi Tarihi (Tarihçe-i Sultan Mustafa-II)*, Süleymaniye Ktb., Hamidiye Ks. Nr. 917/2 vr. 90b, 91a; Anonim, *Osmanlı Tarihi*, s. 118-119; Uşşâkizâde es-Seyyid İbrâhîm Hasib Efendi,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

2. III. Macaristan Seferi

Sultan II. Mustafa Osmanlı Devleti'nin II. Viyana bozgunundan sonra almış olduğu yenilgilere son vermek I ve II. Macaristan seferinde başarı elde etmesinden cesaret bularak, 12 Nisan 1697 tarihinde III. Macaristan seferine çıkmaya karar verdi. Bu sefer için hazırlıklar yapılırken Niş'ten Belgrad'a kadar olan yerlerde ormanlar arasına düşmanın pusu kurabileceği tehlikesine karşı bu ormanların kesilmesi için bir grup asker ile Rumili Beylerbeyi Cafer Paşa görevlendirildi. Padişah, 17 Haziran 1697 tarihinde Edirne'den hareket etti. Ordu 10 Ağustos 1697 günü Belgrad'a ulaştı. Padişah ve ordunun Belgrad'a gelmesinden iki gün sonra savaşın önemi ve devletin içinde bulunduğu durum dikkate alınarak toplanan savaş meclisinde devlet erkânının görüşüne başvurulma yoluna gidildi. Burada Sadrazam ve padişahın huzurunda olmak üzere iki ayrı savaş meclisi toplandı. Savaş öncesi yapılan bu görüşmelerde ortaya iki görüş çıktı¹³.

Bunlardan birincisi, Sava Nehrini geçip Varadin'e ulaşmak yönünde, ikincisi ise Tuna Nehrini geçerek Temeşvar taraflarına doğru gidilmesi yönündeydi. Paşalar, Temeşvar tarafına gidilmesi taraftarı idiler. Bu görüşü herkesin desteklemesine rağmen yalnızca Belgrad Muhafızı olan Amcazâde Hüseyin Paşa bu görüşü karşı çıktı. Hüseyin Paşa'nın karşı çıkmasından dolayı mecliste bulunanlar: "siz dahi bir senedir bu serhaddesiz, vâkıf olduğunuz mertebeyi söyleyin" dediler. Hüseyin Paşa kendisine yöneltilen bu sual karşısında son derece cüretkerane bir şekilde "üç senedir gelürsüz gidersiz, küffârdan bir karış yer aldığınız yok. Bu kadar hazîne itlâf ve asâkir-i İslâm it'âb olunur, eğer mühimmât-ı levâzımınız tekmil ise münasip olan Varadin kal'asının muhâsara eylemek gerekdir" dedi. Ordunun sürekli plansız yapılan mücadeleleri kaybetmesi sonucu yorgun düştüğünü ifade ile savaş stratejisi açısından Varadin taraflarına gidilmesi gerektiği anlamına gelen bu sözler karşısında alınan sahibi devlet Vezîr-i a'zam Elmas Mehmet Paşa "devlet-i padişahî de her şeyimiz hâzıru âmâdedir" diyerek, Hüseyin Paşa'nın bu sözlerine karşılık verdi. Hüseyin Paşa'nın Varadin taraflarına gidilmesi konusundaki mütealeaları karşısında Temeşvar Valisi olan Cafer Paşa

Uşşâkizâde Târîhi, C. I, (Haz. Raşit Gündoğdu), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2005, s. 245.

¹³ BOA, A. {VKN.d, 2/1700, s. 2; BOA, MAD.d, 2150; Râşid, C. II, s. 367, 399-407; Behçeti-al Seyyid İbrahim, Silsiletü'l-Âsafıyy fi Devleti'l-hakaniyeti'l-Osmanniyye, Köprülü Ktp., 9435 II. K. 212, vr. 179b.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

da itiraz ederek Temeşvar taraflarına gidilmesi hususunda ısrarcı oldu¹⁴.

Belgrad muhafızı olan Amcazâde Hüseyin Paşa, Temeşvar'a gidilmesinin sakıncaları ve savaş stratejisi bakımından tehlikelerini gerekçeleri ile birlikte sıraladı. Savaş meclisinde vezîrlerin ve paşaların ısrarla savundukları görüşlerinin yanlışlığını birçok örnek ile açıklamaya çalıştı. Vezîrler ve paşalar Tuna ve Tisa Nehirlerini geçip Başka kıyılarında ordugâh kurmuş olan Avusturya ordusunu bastırmak istiyorlardı. Amcazâde Hüseyin Paşa ise hiç çekinmeden ısrarla kendi fikri üzerinde durdu. O, yakın olması sebebi ile Varadin'in alınmaya çalışılmasının daha iyi olacağını, Temeşvar taraflarına gidilirse Tımış, Bega ve Tisa gibi üç büyük nehri geçmek icap edeceğinden bu durumun hem îâşe hem de muhtemel bir geri çekilme durumunda riskli olabileceğini ifade etti. Aynı zamanda bölgenin bataklıklarla dolu olduğundan geçilmesinin zor olacağını anlattı. Bu durumun daha birçok mahsurları olduğunu uzun uzun savaş meclisine aktardı. Diğer taraftan düşmanın, daha evvel Saint-Gotthard¹⁵ savaşında yaptığı gibi, Raab Suyu üzerinde ordunun bir

¹⁴ BOA, A. {VKN.d, 2/1700, s. 2, 3; Anonim, a.g.e. s. 126; Nusretnâme, C. I, s. 279.

¹⁵ Saint-Gotthard: Osmanlı ordusu, 30 Temmuz 1664'te Yeni Kale yıkıldıktan sonra kuzeye doğru ilerleyerek Yanık Kale önlerine gelmek için hareket etmiştir. Ancak Yanık Kale'ye gitmek için Raab Nehri'nin sol tarafına geçmek gerekiyordu. Bu arada Osmanlı ordusu müttefik düşman kuvvetleri tarafından takip edilmekte idi. Raab kenarından karşıya geçmek isteyen Gürcü Mehmed Paşa, Bosna Beylerbeyi İsmail Paşa ve müstakbel Kaptan-ı derya Kaplan Paşalar komutasındaki öncü kuvvetler karşıya geçmek isterlerken müttefik Hristiyan direnişi ile karşılaştılar. Feld-Mareşal Montecucculi ve Fransız komutan Comte de Coligny Osmanlı öncülerinin geçmesine epeyce zayıf pahasına mani oldular. Fransızlardan General Chateaufort ve şövalye Saint-Aignan öldürüldüler. Yağan yağmur nedeni ile de her taraf bataklık ve çamur içinde kalmıştı. Bunun yanında tüm gün hareket halinde olan ordu oldukça yorgundu. 31 Temmuz'da ordu karşıya geçmeye başladı. Nehrin sol sahilinde yer alan müttefik kuvvetler ise Osmanlı ordusunun nehri geçişini beklemekte iken 1 Ağustos 1664 Cuma günü Osmanlı kuvvetleri tarafından yenilgiye uğrattılar. Osmanlılar bu başarı üzerine daha rahat hareket etmeye başlamışlardır. Tam bu sırada Fransız kuvvetleri Avusturya kuvvetlerine yardıma geldiler. Nehrin öbür yakasında bulunan Osmanlı kuvvetleri bu sefer paniğe kapıldılar ve büyük bir karmaşa içerisinde kimi köprüye, kimi nehre doğru kaçmaya başladı. Üzerindeki binlerce askeri taşıyamayan köprü yıkıldı. Böylece bir kısmı nehirde boğulur, bir kısmı muharebe sahasında can verirken diğer bir kısmı da nehirde kurtulmak isterken düşman kuvvetlerinin açtığı ateşle imha edildi. Daha nehrin sol tarafına geçmemiş önemli sayıda süvari ve topçular, Sadrazam'ın gözü önünde bu vahim duruma bakıyorlardı. Bu durum müttefiklerin çizdikleri bilinçli bir stratejiden ziyade, Osmanlıların bizzat kendilerinin yanlış hesaplarından ve bir anlık paniklerinden kaynaklanmıştır. Osmanlı ordusu kesin bir yenilgiden son anda kurtulmuştur. (Faruk Bilici, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İki Savaş Anatomisi: Saint-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

kısımının geçmesine müsaade edeceğini, geri kalan kısmını da yok etmek için saldırıya geçeceğini detaylı biçimde anlattı. Amcazâde Hüseyin Paşa, bu kadar büyüklükte bir ordunun ihtiyacı olan iâşenin yirmi, yirmi beş günlükten fazlasını götürmenin zor olacağını, eğer Sava Nehrinden geçilip Zemun yakasına doğru gidildiği takdirde, Belgrad'ın yakın olması ve Tuna donanması vasıtası ile ordunun ihtiyaçlarının daha iyi karşılanabileceğini ifade etti. Yine eğer ordunun geri dönmesi icap ederse, geri dönmesinin daha kolay olacağını söyledi. Padişahın, Belgrad'da oturmasını ve küçük birlikleri düşman topraklarına göndererek ordunun güvenliğini sağlamasını tavsiye etti. Ama bölgeyi çok iyi tanıyan ve iyi bir stratejist olan Hüseyin Paşa'nın, bütün bu çok yerinde ve haklı ısrarlarına rağmen, savaş meclisinde onun görüşleri dikkate alınmadı. Hatta bu görüşlerinden dolayı sadrazam Elmas Mehmed Paşa ile arası açıldı. Son olarak Amcazâde Hüseyin Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa'nın muhtemel tehlikeleri bir kere daha hatırlatmaları dikkate alınmayıp, Temeşvar muhafızı Cafer Paşa'nın görüşleri doğrultusunda hareket edildi¹⁶.

Kaynaklar ve dönemin vakanüvisleri incelendiği zaman Belgrad'da yapılan toplantıda, savaş stratejisi ve muhtemel tehlikelerden daha ziyade hissi hareket edildiği izlenimi ağır basmaktadır. Çünkü bir rivayete göre, Sadrazam Elmas Mehmet Paşa'nın başarılarını çekemeyenler bu şekilde yanlış karar verilmesinde belirleyici olmuşlardır. Ordunun bu şekilde yanlış ve tehlikeli yöne sevk edilmesinde Temeşvar muhafızı Cafer Paşa'nın eğilimi çok belirleyici olmuştur. Çünkü paşa, Temeşvar'da yaptırdığı binaları¹⁷ padişaha göstermek arzusunda olduğundan dolayı Belgrad

Gotthard ve Kandiye" XII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999, C. III/I, Ankara, 2002, s. 5,6; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/I, s. 412, 413)

¹⁶ BOA, A. {VKN.d, 2/1700, s. 3, 4; Ayrıca bkz; Sulhnâme, s. 8b; Nusretnâme, C. I, s. 280; Râşid, C. II, s. 408; Zübde-i Vekayîât, s. 622; Uşşâkizâde Târîhi, s. 299; Behçeti İbrahim Efendi, a.g.e., vr. 179b; Orhan F. Köprülü, "İlm-i Nücûma Âid Bir Risalenin Tarihi Kaynak Olarak Ehemmiyeti", Tarih Dergisi, Mart 1950, C. I, S. 2, İstanbul, 1950. s. 317, 318 (Mehmet Zekiye aid bu risale Orhan F. Köprülü hususi kütüphanesindedir. Vr. 11a, 11b, 12a); Mücteba İlgürel, "Zenta", İ.A., C. XIII, MEBY, İstanbul, 1993, s. 536; Dimitri Kantemir, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, C. III, (Çev. Özdemir Çobanoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 269; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, Büyük Osmanlı Tarihi, C. V, VI, VIII, Sabah Yayınları, İstanbul, 2000, s. 562; Ahmet Reşid, Haritalı ve Resimli Mükemmel Tarihi Osmanî, C. II, İstanbul, 1327, s. 223.

¹⁷ Temeşvar Muhafızı Cafer Paşa, burada kaldığı zaman zarfında, kalenin iç ve dış duvarlarını yıktırarak yeniden yaptırmıştır. Kale duvarı dışındaki hendekleri genişleterek eski halinden daha iyi durumu getirmiştir. Bunun yanında şehri baştanbaşa yeniden imar etmiştir.(Nusretnâme, s. 301)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

muhafızı, Hüseyin Paşa'nın oldukça makul ve ordunun tehlikesini en aza indirecek olan ikinci görüşünün desteklenmesine mani olmuştur. Cafer Paşa'nın görüşünün ise taraftar bulmasında padişah II. Mustafa'nın tutumu da etkili olmuştur. Çünkü II. Mustafa, Cafer Paşa'yı sevdiği ve hürmetinden dolayı "baba" diye hitap ettiği için onu kıramayıp Temeşvar tarafına gidilmesine göz yummuştur¹⁸.

3. Zenta Faciası ve Mühr-ü Hümayun'un Avusturyalıları Eline Geçmesi

Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa'nın tüm itirazlara rağmen seferin Temeşvar üzerine yapılması karar alındı. Bu durum Nusretnamede şu şekilde geçmektedir. "...mütaleası hilâfına tehlikeli karar verildiğini gören Amcazâde Hüseyin Paşa toplantı dağıldığı halde söylenmesine devam ederek: ...bu gideceğiniz yerler sazlık ve bataklıklar içinden geçmekte ve bu yollarda ağır sıkıntılar çekilmesi apaçık gözükmektedir. Bu yol üzerinde kaç kere köprü kurmak gerektiğini kimse kestiremez. Hele bir parça yağmur yağarsa her taraf çamur deryası olacak, o zaman bütün zahire ve top arabaları, ağırlık katarları, yaya ve atlı asker yollarda dökülüp kalacak, işin sonu da bir felâket olacak. Düşman ülkesinin baş kalesi olan Varadin bir yanda dururken hayal ettiğiniz ülkeleri ele geçirmek boş bir düşüncedir. Bir kalenin çepeçevre kuşatıldığı hiçbir zaman görülmemiştir. Kaleler her zaman bir yanından topla dövülerek savaşa girilir. Burnumuzun dibinde Varadin dururken başka yere neden gitmek gerekiyor, bunu anlayamıyorum. Bir kere Varadin'e gidelim, kuşatalım, açmak kolay gelirse ne güzel, hiç olmazsa kuşatmış olarak şerefimizle döner geliriz diye yanıp yakılmaktaydı..."¹⁹. Hüseyin Paşa ordunun tehlikesini en aza indirecek ve daha makul olan görüşlerin dikkate alınmaması karşısında tepkisini bu şekilde ortaya koymuştur.

Toplantı bittikten sonra Osmanlı ordusu Vezîr-i a'zam Elmas Mehmed Paşa kumandasında Tuna'dan geçerek Titel Kalesi üzerine yöneldi. Titel Kalesi alınarak yıkıldı²⁰. Osmanlı ordusu bu askeri

¹⁸ O. F. Köprülü, a.g.m., s. 317-318; Dimitri Kantemir, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, isimli eserinde; Elmas Mehmet Paşa'nın Cafer Paşa'yı sevmediğini, Cafer Paşa'nın padişahın yanından uzaklaştırmak için uğraştığını, bir fırsatını bulduğu zamanda ortadan kaldıracığından bahsetmektedir. Bu amacını gerçekleştirmek için de ihtiyar ve daha az zararlı gördüğü Amcazâde Hüseyin Paşa'nın savaşa katılmasını Cafer Paşa'nın ise şehrin savunmasında kalması için padişahı iknaya uğraştığından bahseder. (C. III, s. 260vd.).

¹⁹ Nusretname, C. I, s. 280.

²⁰ BOA, A. {VKN.d, 2/1700, s. 4; Sulhname, s. 9a; Uşşâkizâde Târîhi, s. 301, 302; Nusretname, C. I, s. 284-88; Râşid, C. II, s. 410; Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuât, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, (Sad. Neşet Çağatay), TTKY, Ankara, 1987, s. 16.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

manevraları yaparken Avusturya başkumandanı Prens Eugene de Savoie, Türk ordusunun hareketi hakkında bilgi sahibi oldu²¹. Osmanlı ordusu uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Zenta yakınlarına ulaştı. Asker uzun bir yürüyüş yaptığı için bitkin düşmüştü. Savaş başladığı sırada Avusturya ordusu sıkıştırıldı fakat Osmanlı kuvvetleri bu fırsatı Sadrazamın ısrarlarına rağmen değerlendiremedi. Yanlış olarak seçilen savaş stretjisinin yanında savaş başladıktan sonrada devam eden hatalar zinciri yaklaşmakta olan bozgunu kaçınılmaz kılmıştır. Çünkü Avusturya üzerine taarruza cesaret edemeyen Osmanlı kuvvetleri, Zemun yakasına geçmeye çalışmıştır. Avusturyalıların böyle bir geçişi hesap edemeyeceği düşüncesi ile alınan bu karar felaketin başlangıcı olmuştur. Savaş konusunda oldukça tecrübeli olan Osmanlı ordusunun bu şekilde bariz bir hatayı yapmış olması izahı güç bir hadisedir. Fakat ordunun Başka Ovası ile Segedin yalılarının vurulması ve askerin Tisa'yı Zenta'dan geçmesine sadrazam Elmas Mehmet Paşa taraftar olmamıştır. İşte bu durumda felaketin sebepleri arasında en büyük nedenin ordu içerisindeki çekişmelerin etkili olduğunu söylemek bunu izah etmeye yetmektedir²².

Bu durum karşısında başka çare kalmadığını görün Elmas Mehmed Paşa derhal Tisa üzerine süratle köprü kurulmasını sağladı. Padişah ve etrafı karşıya geçirildi. Daha sonra yeniçeriler, silahdarlar, cebehâne ile cebeciler ve topçular karşı kıyıya ulaştırıldı. Şehbaz Giray ile askerleri de karşıya geçenler arasında idi. Sadrazam Elmas Mehmet Paşa, Mısırlıoğlu İbrahim Paşa, Koca Cafer Paşa, Kavukcu İbrahim Paşa ve Balta Oğlu Mahmud Paşa ve diğer ordu erkânı, düzeni sağlamak üzere henüz karşıya geçmemişlerdi. Bu sırada Prens Eugene komutasındaki Avusturya ordusunun Zenta'ya doğru süratle ilerlediği öğrenildi. Bunun üzerine eyalet kuvvetleri Anadolu Beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi Kavukçu İbrahim Paşa ve diğerleri düşman üzerine gittilerse de aciz kalarak geri döndüler. Sadrazam bir yandan süratle askeri karşıya geçirmeye çalışırken, bir yandan da eyalet askerleri ile yayalardan ibaret yedi bin kişilik bir kuvvet ile siper aldı. Bu arada iki ordu arasında şiddetli bir çatışma meydana geldi. Bu faaliyetler sırasında düşmanın baskın yaptığı haberi üzerine köprüyü geçmeye çalışan askerlerden iki bin kadarı boğularak öldü. Asker ne yapacağını şaşarak kendini

²¹ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. III, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1950, s. 481. (Prens Eugen'in Osmanlı ordusunun hareketini öğrenmiş olması ordu içerisinde casusların olma ihtimalini güçlendirmektedir.); Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", **Türkler-Osmanlı**, C. IX, İstanbul, 2001, s. 746, 764, s. 753.

²² **Râşid**, C. II, s. 412.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

toplayamadı. Önde gelen birçok devlet adamının şehid olması ordudaki dağımlığı bir kat daha artırdı. Prens Eugene esas Osmanlı ordusunun karşıya geçtiğini haber alınca, henüz nehri geçmemiş olan birliklere taarruzla onları dağıttı. Köprü de ortasından parçalandığı için askerler karşıya geçemediler. Bu acı olayı padişah, nehrin öteki kıyısından seyretmekten başka bir şey yapamadı²³. Durumun vahametini gören padişah yapacak bir şey kalmayınca 11 Eylülde Temeşvar'a gitmek üzere ayrıldı²⁴.

Türk tarihinin önemli bir dönüm noktası olan bu savaşta ordunun sekizde biri telef olduğu gibi yüklü miktarda hazine kaybedilmiştir. Bu savaşta 58 yeniçeri ağası, 20 sipahi ve silahtar ağası, 10 alay beyi, Anadolu Beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa, Temeşvar Muhafızı Koca Cafer Paşa, Yeniçeri Ağası Mahmud Paşa, Adana Valisi Fazlı Paşa, Rumeli Beylerbeyi Küçük Cafer Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi Çerçeci İbrahim Paşa, Mevlüt Mehmet Paşa, Meşayizâde Hasan Paşa, Ankaralı Ali Paşa, Kul Kethüdası Cebeci Paşa ve daha birçok sancak beyi şehid düşmüştür²⁵. Daha da önemlisi, savaş sırasında vezîriâzam Elmas Mehmet Paşa da şehid²⁶ düşmüş "Mühr-i Hümayûn"²⁷ sefer meydanında kalmıştır²⁸. Bu durum Osmanlı tarihinde yaşanan bir ilkti. Avusturyalılar ele geçen bu mühre

²³ Hatta II. Mustafa ölümden kıl payı kurtulmuştur; Anonim, *Osmanlı Tarihi*, s. 128; http://www.blacklu.8m.com/bkarlofca.htm#_ftnref23; Mücteba İlgürel, "Zenta", *İ.A.*, C. XIII, s. 537-538.

²⁴ Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, UK, 1999, s. 149; *Nusretname*, C. I, s. 294-300; K. Çiçek, a.g.m., s. 753; Cengiz Orhonlu, "Mehmet Paşa(Elmas)", *İ.A.*, C. VII, MEBY, İstanbul, 1993, s. 584; Mücteba İlgürel, "Elmas Mehmet Paşa", *DİA*, C. XI, DVY, İstanbul, 1995, s. 63.

²⁵ Bu sefer sırasında şehid olan Vezîr-i a'zâm Elmas Mehmet Paşa, Anadolu Beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa, Temeşvar Muhafızı Koca Cafer Paşa, Yeniçeri Ağası Mahmud Paşa, Adana Valisi Fazlı Paşa, Rumeli Beylerbeyi Küçük Cafer Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi Çerçeci İbrahim Paşa, Mevlüt Mehmed Paşa, Meşayizâde Hasan Paşa, Ankaralı Ali Paşa, Kul Kethüdası Cebeci Paşa'nın İstanbul'da bulunan mal ve emlakı müsadere edilmiştir.(BOA, A. {DVNS. MHM.d, 109, s. 60).

²⁶ Bu sefer sırasında Elmas Mehmet Paşa bir rüya anlatarak "...Sofya menziline bir vakı'a gördüm Şehid-i merhum Köprülüzâde Mustafa Paşa ile oturup ta'am yerken bir kâse şerbet getürdüler. Kendüleri içti. Kusûrun bana ikram etti. Ben dahi bunu içtim. Allahü a'lem bu seferde şehid olurum" demiştir.

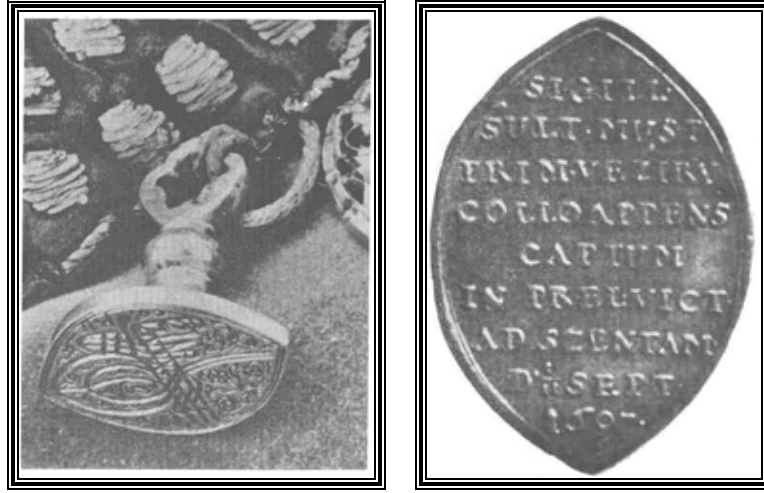
²⁷ Bu mühür bugün Viyana müzesinde saklanmaktadır.

²⁸ Çeşitli kaynaklarda ise Elmas Mehmet Paşa'nın, yeniçeriler tarafından şehid edildiği geçmektedir. Elmas Mehmet Paşa'nın şehadeti için Anonim Osmanlı tarihinde "...hayâtu memâtu ve ne vechile uruldu, kâfir elinde mi oldu, yoğ ise yeniçeri kursunu mu tuttu, çok kıl u kal olup sıhhatine zafer bulunmadı." ifadesi dikkat çekicidir. (Anonim, *Osmanlı Tarihi*, s. 126.); Aynı ifadeler D. Kantemir'in eserinde de geçmektedir. (C. III, s. 278).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

çok kıymet vermişlerdir. Prens Eugen 15 Eylül 1697 tarihinde Avusturya İmparatoruna yazdığı raporda şöyle demektedir: *“bütün muharebe boyunca böyle çok nadir (allerrarste) bir ganimet henüz ele geçmemiştir.”* Avusturyalılar kazanmış oldukları bu başarılarının anısına bir de madalyon darp ettirmişlerdir. Madalyon köşeli beyzî şeklindedir. Önyüzünde pek zarif gül ve çiçeklerle süslü Sultan Mustafa II'nin mühründeki tuğrasının pozitif kabartması, tuğranın sol alt tarafında ise Arapça rakamlarla 1106 tarihi bulunmaktadır²⁹.

Türkçe çevirisi:

“Sultan Mustafa'nın mührü, Zenta'daki parlak zaferden sonra, sadr-ı âzâmın boynundan ele geçirildi. 11 Eylül 1697”.

Prens Eugene ise zaferi kazanmasından sonra kendisine, müdafaa durumunda kalmasını ısrarla isteyen İmparator'a bu zaferi şu mektupla bildirdi.

“Gâlib geldik haşmetmeâb; düşmanı yendik. Sadrazam'ın mührü bile şimdi elimde. Elmas Mehmet Paşa, muzaffer kılıçlarımızın altında can verirken Bâbîâli'nin satvetinize karşı diz çöktüğünü göstermek ister gibi, padişahın mührünü de bize bıraktı. Şimdi Theiss suyu büyük zaferinizin şanlı hikayesini Tuna'ya götürüyor. Bu hikaye o yolla denizlere ve ebediyete gidecek. Fakat haşmetmeâb, itiraf etmeğe mecburum, Türkler taşıdıkları parlak şöhrete layık bir biçimde

²⁹ Kenan Kerestecioğlu, “Sultan Mustafa-II'nin Mührü Dolayısı İle Basılan Bir Madalyon”, *Türk Nümismatik Derneği Bülteni*, S. 14, s. 3-5.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

dövuştüler. Tam Türk'e yakışır bir ferâgatle ve celâdetle çarpışa çarpışa öldüler. Onların sönüşü, parıltılarla göz kamaştırdıktan sonra sönen şimşekleri andırıyor. Karşımızdan ağır ağır kaybolan bir ziyâ kütleşi gibi, beyaz bir eriyişle çekildiler. Onların mağlubiyetleri de galibiyetleri gibi şanlı ve ibretli.”³⁰

4. Zenta Savaşı'nın Türk Tarihi Üzerindeki Sonuçları

Osmanlı ordusu başlangıçta iyi bir zafer kazanmasına rağmen Belgrad muhafızı Amcazâde Hüseyin Paşa'nın korktuğu ve ifade ettiği kötü durum ordunun başına gelmiştir. Ordu, son köprüyü geçerken aynen Saint-Gotthard'da olduğu gibi Avusturya kuvvetleri tarafından top ateşine tutulmuş ve tamamen yok olmaktan son anda kurtulmuştur. Alınan büyük yenilgi, Kutsal İttifak devletlerine bırakılan yerlerin geri alınamayacağı, hatta eldeki toprakların dahi korunamayacağı düşüncesini doğurdu. Bu durum üzerine devletin ileri gelenleri barışa sıcak bakmaya başlamışlardır. Zenta bozgunu sonrası yeni bir ordu hazırlanmış bile olsa taarruzdaki Osmanlı ordusu barışı düşünerek savunmaya çekilmiştir³¹.

SONUÇ

Zenta savaşı Türk tarihinin en acı ve talihsiz savaşlarından birisidir. II. Mustafa, II. Viyana bozgunu sonrası oluşan yenilgilere son vermek amacı ile girişmiş olduğu üç Macaristan seferinin sonuncusu olan Zenta'da ağır bir yenilgi alır. İşte bu yenilgi üzerinde yeniden değerlendirme yapmak askeri tarih açısından son derece önemlidir. Çünkü burada yapılan ufak bir planlama hatası Türk tarihinin dönüm noktalarından birisi olmuştur. Savaş öncesi tarihi bilgiler ışığında yapılan değerlendirmelere itibar edilmeyerek tekrarlan aynı hata sadrazamın şehit olması ve mührü hümayunun savaş meydanında kalması kadar çok ağır ve vahim sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti bu savaşta almış olduğu yenilgi üzerine daha önce düşünmediği barışı düşünmeye başlamıştır. Zenta bozgunu ve bozgunun sonucunda imzalanan Karlofça Anlaşması, Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin başladığının göstergesi olmuştur. Taarruzdaki Osmanlı ordusu II. Viyana kuşatması sonrası savaşlar dizisini kaybettikten sonra bu anlaşmayı imzalayarak savunmaya çekilmek zorunda kalmıştır. Devrin devlet adamları bu barış dönemini

³⁰ Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, C. II, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, s. 289.

³¹ BOA, A. {VKN.d, 2/1700, s. 6, 8; BOA, AE, **Mustafa-II**, 1/77; BOA, A.{DVN, 252/81; **Râşid**, C. II, s. 367, 412-415; K. Çiçek, **a.g.m.**, s. 753.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

fırsat bilip devleti yeniden yapılandırmak için kendisinden önceki ıslahat fikirlerinden ve layihalardan da yararlanarak her alanda birtakım ıslahatlara girişmeyi de ihmal etmemiştir. Bu ıslahatlar ve sonrasındaki gelişmeler dikkate alındığı zaman Karlofça Anlaşması, iddia edildiği gibi Osmanlı Devleti için bir felaket değil, devletin toparlanması için bir fırsat olmuştur. Savaş öncesi ve sonrası durum değerlendirildiği zaman, savaşa devam etmektense, barış yapmanın faydası anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

- BOA, A. {VKN.d, 2/1700.
BOA, A.{DVN, 252/81.
BOA, A. {DVN. DVE. d, 28/3.
BOA, Ali Emiri, Mustafa-II, 1/77; 7/605
BOA, C. ML, 14092.
BOA, MAD.d, 2150.
BOA, A. {DVNS. MHM.d, 109, 111.
Gaziantep Şer'ıye Sicili, 37-80, 87.

II. Kaynak Eserler

- Ahmet Refik, **Felaket Seneleri**, İstanbul, 1332.
Ahmet Reşid, **Haritalı ve Resimli Mükemmel Tarihi Osmanî**, C. II, İstanbul, 1327.
Anonim, **Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)**, (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), TTKY, Ankara, 2000.
Behçeti-al Seyyid İbrahim, **Silsiletü'l-Âsafıyy fi Devleti'l-hakaniyeti'l-Osmanniyye**, Köprülü Ktp., 9435 II. K. 212.
Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, (Haz. Abdülkadir Özcan), TTKY, Ankara, 1995.
Hasan Ağa-zâde Hacı Abdullah, **Vecihi Tarihi (Tarihçe-i Sultan Mustafa-II)**, Süleymaniye Ktb., Hamidiye Ks. Nr. 917/2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

İbrahim Sırrı Efendi, **Târih-i Sultan Mustafa-i Sâni**, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Ef., Ks., nr., 992/II.

Rami Mehmed Paşa, **Vekâyi'-i Musâleha**, Millet Kütüphanesi, Reşid Efendi Ks. Nr. 685 (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kısmı 1311'de kayıtlı "**Tarihi Sulhnâmei Amucazâde Hüseyin Paşa**" ismi ile ikinci nüshası vardır.)

Raşid Mehmed Efendi, **Tarihi Râşid**, C. II, İstanbul, 1282(1865).

Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, **Nusretnâme**, C-I, (Sad., İ. Parmaksızoğlu), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1962.

Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, **Silahdar Tarihi**, C. II, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928.

Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi, **Uşşâkîzâde Târîhi**, C. I, (Haz. Raşit Gündoğdu), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2005

III. Telif Eser ve Makaleler

ABOU EL-HAJ, Rifa'at Ali, **The Reîsülküttâb And Ottoman Diplomacy At Karlowitz**, İstanbul 1963.

AKSUN, Ziya Nur, **Osmanlı Tarihi**, C. II, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994.

BİLİCİ, Faruk, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İki Savaş Anatomisi: Saint-Gotthard ve Kandiye" **XII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999**, C. III/I, Ankara, 2002.

ÇİÇEK, Kemal, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", **Türkler-Osmanlı**, C. IX, İstanbul, 2001.

DANIŞMAND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. III, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1950.

İLGÜREL, Mücteba, "Elmas Mehmet Paşa", **DİA**, C. XI, DVY, İstanbul, 1995.

İLGÜREL, Mücteba, "II. Mustafa", **DGBİT**, C. XI, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993.

İLGÜREL, Mücteba, "Zenta", **İ.A.**, C. XIII, MEBY, İstanbul, 1993.

KANTEMİR, Dimitri, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, C. III, (Çev. Özdemir Çobanoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- KERESTECİOĞLU, Kenan, "Sultan Mustafa-II'nin Mührü Dolayısı İle Basılan Bir Madalyon", **Türk Nüsmatik Derneği Bülteni**, S. 14.
- KIVRIM, İsmail, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat: XVII. Yüzyılda Gaziantep Örneği", **Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VIII, S. 1, Gaziantep, 2009.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F., "İlm-i Nücûma Âid Bir Risalenin Tarihi Kaynak Olarak Ehemmiyeti", **Tarih Dergisi**, Mart 1950, C. I, S. 2, İstanbul, 1950. (Mehmet Zekiye aid bu risale Orhan F. Köprülü hususi kütüphanesindedir. Vr. 11a, 11b, 12a)
- MURPHEY, Rhoads, **Ottoman Warfare, 1500-1700**, UK, 1999.
- Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuât, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, (Sad. Neşet Çağatay), TTKY, Ankara, 1987.
- NUTKİ, Süleyman Nutki, **Osmanlı Deniz Savaşları (Muharebât-ı Bahriye-i Osmâniye)**, (Sad. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı), Deniz K. Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 1993.
- ORHONLU, Cengiz, "Mehmet Paşa(Elmas)", **İ.A.**, C. VII, MEBY, İstanbul, 1993.
- ORHONLU, Cengiz, "II. Mustafa", **İ.A.**, C. VIII, MEBY, İstanbul, 1993.
- PURGSTALL, Baron Joseph Von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. V, VI, VIII, Sabah Yayınları, İstanbul, 2000.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C. III/I, **Ankara, 1996.**

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*